

Моя профессиональная
карьера

ISSN

INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER

ISSN

2782-4365

Проверить
номер:



Научно-образовательный электронный журнал

ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ

Выпуск №74-3 (том 2)
(май, 2026)

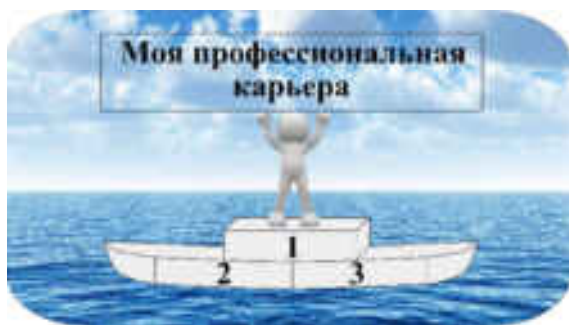


Google
Scholar



Периодичность выпуска: 1 раз в неделю

Сайт: mpcareer.ru/oinv21veke. Почта: obrmppcareer@mail.ru



Международный научно-образовательный
электронный журнал
«ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ»

ISSN 2782-4365

УДК 37

ББК 94

**Международный научно-образовательный электронный журнал
«ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №74-3 (том 2) (май,
2026). Дата выхода в свет: 18.05.2026.**

Журнал объединяет авторов на территории стран СНГ и помогает обмениваться передовыми научно-образовательными исследованиями.

Содержит научные работы отечественных и зарубежных авторов по экономическим, техническим, философским, юридическим и другим наукам.

Миссия научно-образовательного электронного журнала «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ» состоит в поддержке интереса читателей к оригинальным исследованиям и инновационным подходам в различных тематических направлениях, которые способствуют распространению лучшей отечественной и зарубежной практики в интернет пространстве.

Целевая аудитория журнала охватывает работников сферы науки и образования (педагоги, учителя, ученые, преподаватели, научные сотрудники, бакалавры, магистранты, аспиранты).

Материалы публикуются в авторской редакции. За соблюдение законов об интеллектуальной собственности и за содержание работ ответственность несут авторы работ. Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов научных работ. При использовании и заимствовании материалов ссылка на издание обязательна.

© ООО «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»

© Коллектив авторов

Paytakov Annamyrat, Yusubov Eziz, Mammedov Kerim, Kuliyev Bayramhan AI ROBOT ASSISTANT	346
Saidxodjayeva Mexrixon Rahmat qizi, Salaxova Dilnoza Sagdullayevna O'ZBEK TILIDA QON-QARINDOSHLIK TERMINLARINING TARIXI VA ZAMONAVIY TARAQQIYOTI	351
Palwanov Sanjar, Gavirova Oguljan METHODS FOR IDENTIFYING ANONYMOUS USERS ON THE INTERNET	362
Yklym Amanberdiyev, Salyh Sahedov MULTI-VARIABLE AND COUPLED FUNCTION MODELING	372
Vepa Abdysetdarov, Satimov Satimbay, Shukurov Allayar SMART AUTOMATIC DRIVING AND WRITING MACHINE	377
Ymamkulyyev Seyran, Bayramdurdyev Serdar SECURE MESSENGER WITH END-TO-END ENCRYPTION	382
Зайниддинов А.А., Мирзаева Ш.Т. ПАК ШЕЙКИ МАТКИ: МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ И ФАКТОРЫ РИСКА	387
Amanalyyeva Gulshat Batyrovna, Amankuliyeva Ogulmaral Amankuliyevna, Annagulyyeva Gurbangul Amangeldiyevna SOME PECULIARITIES OF WRITING AN ESSAY	394
Klychev Suleyman, Sahedov Meylis AUTOMATED TLS CONFIGURATION SECURITY ASSESSMENT	399
Oraznepesova Ayjahan, Shamuhammedova Ayshat TEACHER AS AN EVALUATOR IN EFL CLASSROOM	406
Atayev Kemal, Populova Enar TWO FACTOR AUTHENTICATION	412
Mammettaganov Gurbantagan, Sahedov Meylis WEB LOGIN PROTECTION AGAINST BRUTE FORCE ATTACKS	416
Абдыев Джумамухаммет, Халлыева Арзыгуль, Атаев Мухамметнур, Данатарова Гульхатыжа ИННОВАЦИОННОЕ РЕШЕНИЕ ДЛЯ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ О ЗДАНИЯХ	421
Акмырадова Огулджан, Атабаев Довлетгелди, Акмырадова Махри, Курбанкулыев Сулейман ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ФАКТОР В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ: КАК ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПОВЫШАЮТ УРОВЕНЬ ЛИЧНОЙ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ	429

ФИО автора(-ов): Saidxodjayeva Mexrixon Rahmat qizi

O'qituvchi,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Salaxova Dilnoza Sagdullayevna

O'qituvchi,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Название публикации: «O'ZBEK TILIDA QON-QARINDOSHLIK
TERMINLARINING TARIXI VA ZAMONAVIY TARAQQIYOTI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilida qon-qarindoshlik terminlarining tarixiy shakllanish bosqichlari va zamonaviy taraqqiyot yo'nalishlari keng qamrovli lingvistik, etnografik va ijtimoiolingvistik nuqtai nazardan tadqiq etiladi. Maqolada qon-qarindoshlik leksikasining qadimturk-altoy ildizlari, arab va fors ta'siri davrida ro'y bergan o'zgarishlar, sovet davri transformatsiyalari hamda mustaqillik yillarida kuzatilayotgan zamonaviy tendensiyalar — semantik barqarorlik va o'zgarish jarayonlari — tahlil qilinadi. Tadqiqot 130 nafar respondentlik so'roqnoma, etnografik manbalar va o'zbek milliy matn korpusi ma'lumotlariga asoslanadi.

Kalit so'zlar: *qon-qarindoshlik terminlari, o'zbek tilshunosligi, tarixiy leksikologiya, semantik transformatsiya, etnografik lingvistika, altoy tillari, leksik arxaizatsiya, zamonaviy tendensiyalar.*

1. KIRISH

Qon-qarindoshlik terminlari har qanday tilning eng qadimiy va barqaror leksik qatlamiga mansub bo'lib, ular insoniyat tarixining ilk bosqichlaridan boshlab biologik aloqalarni ifodalaydigan, oila va urug' strukturasi belgilaydigan muhim til belgilari sifatida shakllangan. O'zbek tilida bu terminlar milliy o'zlikni anglash, oilaviy an'analar va qarindoshchilik tizimining tilga aks etishida beqiyos ahamiyat kasb etadi. Tarixiy jihatdan o'zbek xalqining yashash tarzi, patriarxal oila tuzilishi va urug'-aymoq munosabatlari qon-qarindoshlik leksikasining nihoyatda boy va nozik differensiatsiyalashgan tizimini shakllantirgan.

O'zbek tilida qon-qarindoshlik terminlari masalasi alohida izlanish ob'ekti sifatida XX asrning o'rtalaridan boshlab tadqiq etila boshlangan. Biroq bu sohada mavjud ishlar ko'pincha tavsifiy lug'atchilik yoki qiyosiy tipologik yo'nalishda bo'lib, terminlarning tarixiy shakllanish bosqichlarini zamonaviy tendensiyalar bilan birgalikda keng qamrovli o'rganish hozirgi kungacha yetarlicha amalga oshirilmagan. Globallashuv, urbanizatsiya, yangi oila modellarining kengayishi va raqamli kommunikatsiyaning rivojlanishi sharoitida bu terminlarning o'zgarish dinamikasini kuzatish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb masalaga aylangan.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, o'zbek tilida qon-qarindoshlik terminlari bir tomondan o'ta qadimiy va barqaror qatlam sifatida ajralib tursa, ikkinchi tomondan, turli tarixiy davrlarning ta'siri ostida muhim semantik va funksional o'zgarishlarni boshdan kechirgan. Bu ikki xususiyatning birligini ilmiy jihatdan tavsiflab berish, o'zgarish va barqarorlik o'rtasidagi muvozanatni aniqlash — ushbu tadqiqotning asosiy ilmiy muammosidir.

Tadqiqotning maqsadi — o'zbek tilida qon-qarindoshlik terminlarining qadimiy ildizlaridan zamonaviy qo'llanishgacha bo'lgan tarixiy taraqqiyot yo'lini to'liq qamrab olgan holda ilmiy tavsifini yaratish va zamonaviy tendensiyalarni ijtimoiolingvistik metodlar yordamida o'rganishdir. Maqolada quyidagi tadqiqot vazifalari hal etiladi: (1) qon-qarindoshlik terminlarining etimologik ildizlarini aniqlash; (2) asosiy tarixiy ta'sir bosqichlarini tavsiflash; (3) terminlarning semantik o'zgarish yo'nalishlarini ko'rsatish; (4) avlodlararo farqlarni miqdoriy jihatdan o'lchash; (5) zamonaviy transformatsiya tendensiyalarini aniqlash va ilmiy baholash.

2. ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbek tilida qarindoshlik terminlari bo'yicha dastlabki ilmiy ishlar XIX asr oxiri — XX asr boshlariga borib taqaladi. Bu davrda chop etilgan qomusiy va lug'at asarlari (jumladan, N. Ostroumov, V. V. Radlov asarlari) turkiy tillarda, shu jumladan o'zbek tilida qarindoshlik terminlari haqida dastlabki ilmiy ma'lumotlarni jamladi. Radlov (1893–1911) o'zining to'rt tomlik «Opyt slovary tyurkskikh narechiy» asarida turkiy tillarga xos qarindoshlik terminlarini tizimli ravishda qayd etdi va ularning

umumturkiy ildizlarini ko'rsatib berdi. Bu kuzatishlar hozir ham etimologik tadqiqotlar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Sh. Rahmatullayev (1978, 2006) o'zbek tilshunosligi sohasida qarindoshlik terminlarini izchil tadqiq etgan olimlardan biri bo'lib, uning «O'zbek tilining izohli lug'ati» va «O'zbek tilining etimologik lug'ati» asarlari qon-qarindoshlik terminlarining semantik tuzilishini va tarixiy shakllanishini ko'rsatib berish jihatidan hozir ham metodologik ahamiyatini saqlab kelmoqda. Olim o'zbek tilida qon-qarindoshlik terminlarining umumturkiy qatlami, forsiy-arabiy o'zlashtirilgan qatlami va mahalliy innovatsiyalar qatlamidan iborat uch qatlamli tuzilishga ega ekanligini isbotladi.

O. Azizov (1994) dissertatsiya tadqiqotida o'zbek tilidagi qarindoshlik terminlarini tarixiy-etimologik va semantik jihatdan keng o'rgandi. Olimning fikricha, o'zbek tilida qon-qarindoshlik terminlarining umumturkiy qatlamiga mansub so'zlar soni kamida 40 tani tashkil etib, ular tilning asosiy leksik fondiga kiradi. Azizov shuningdek IX–XII asrlar arab va fors ta'siri davrida o'zbek qon-qarindoshlik leksikasiga kirib kelgan bir qator terminlarni aniqladi va ularning mahalliy turkiy terminlar bilan munosabatini ko'rsatdi.

Etnografik tilshunoslik sohasida X. Ismoilov (2003) o'zbek xalqining an'anaviy oila strukturasi va qarindoshlik munosabatlarini leksikografik va etnografik jihatdan tadqiq etdi. Olimning ishida «ota-ona», «aka-uka», «opa-singil» terminlarining nafaqat biologik, balki madaniy-ijtimoiy semantikasi ham tahlil qilingan. Ismoilov o'zbek tilida qon-qarindoshlik terminlarining murojaatlik funksiyasi o'zbek nutq madaniyatining o'ziga xos belgisi ekanligini alohida ta'kidlab o'tgan.

Qiyosiy tipologiya sohasida G'. Abduraxmonov va A. Rustamov (1982) o'zbek va qardosh turkiy tillardagi qarindoshlik terminlarini qiyoslab o'rgangan. Olimlar o'zbek tili qo'ziqorin terminologiyasi o'zbek, qozoq, qirg'iz, turk kabi tillardagi parallel shakllar bilan tipologik yaqin ekanligini, ammo ma'lum o'ziga xos differensial belgilarni saqlab qolganligini ko'rsatib bergan. Bu kuzatishlar keyinchalik turk tillarini qiyosiy o'rganish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qildi.

Zamonaviy ijtimoiyolingvistika sohasida N. Shodiyeva (2020) o'zbek yoshlari orasida qon-qarindoshlik terminlarining kognitiv va emotiv xususiyatlarini tadqiq etib,

bu terminlarning ota-ona bilan bog'liq bo'lganlarida eng kuchli ijobiy emotsional assotsiatsiyalar faollashishini aniqladi. G'. Xolmatova (2019) esa qon-qarindoshlik terminlarining murojaatlik funksiyasidagi pragmatik xususiyatlarini o'rganib, avlodlararo farqlarni qayd etdi.

3. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda besh xil ilmiy metod birgalikda qo'llanildi. Birinchisi — etimologik tahlil metodi: qon-qarindoshlik terminlarining kelib chiqishi, o'zak shakli va tarixiy rivojlanish yo'li kuzatildi. Ikkinchisi — tarixiy-solishtirma metod: turli tarixiy davrlardagi hujjatli manbalar (Qutadg'u Bilig, Devonu lug'otit turk, Muqaddimatu-l-adab va boshqalar) va zamonaviy qo'llanish solishtirma tahlil qilindi. Uchinchisi — struktural-semantik metod: terminlarning semik tuzilishi, ma'no qatlamlari va o'zaro munosabati o'rganildi. To'rtinchisi — ijtimoiolingvistik miqdoriy metod: so'roqnoma natijalari yosh guruhlari bo'yicha statistik qayta ishlendi. Beshinchisi — korpusli tahlil: O'zbek milliy matn korpusi va zamonaviy badiiy-publitsistik matnlar asosida terminlarning chastota dinamikasi kuzatildi.

Empirik tadqiqot uchun asosiy ma'lumot manbalari sifatida quyidagilar xizmat qildi: (1) 130 nafar respondent bilan o'tkazilgan tuzilmali so'roqnoma — uchta yosh guruhida (18–35: 45 kishi; 36–54: 45 kishi; 55+: 40 kishi) o'tkazildi; (2) tarixiy lug'at va etnografik manbalar: Mahmud Koshg'ariy, Yusuf Xos Hojib asarlari va XX asr lug'atlari; (3) O'zbek milliy matn korpusi: 1990–2023 yillar matni tahlili; (4) zamonaviy ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoq matnlari. Respondentlar shahar (65 kishi) va qishloq (65 kishi) aholisidan iborat bo'lib, jinsiy nisbat teng taqsimlangan (65 erkak, 65 ayol).

4. TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

4.1. Qon-qarindoshlik terminlarining etimologik ildizlari va qadimiy qatlami

O'zbek tilida qon-qarindoshlik terminlarining qadimiy qatlami bevosita umumturkiy va altoy-turkiy tillar oilasiga borib taqaladi. Bu qatlam eng kam o'zgargan, semantik jihatdan eng barqaror bo'lib, tilning asosiy leksik fondini tashkil etadi. "Ota" so'zi umumturkiy *ata shaklidan kelib chiqqan bo'lib, qadimturkiy, qorachoy-bolqor, qozoq, qirg'iz, o'zbek, turk va boshqa turkiy tillarda deyarli bir xil fonetik ko'rinishda

saqlanib qolgan. Bu holat mazkur terminning umumturkiy davrgacha bo'lgan, ya'ni miloddan avvalgi birinchi ming yillikka oid protoshakliga borib ulanishini ko'rsatadi.

"Ona" termini ham umumturkiy *ana shaklidan kelib chiqib, barcha turkiy tillarda o'zak semantikasini saqlab qolgan. Qadimturkiy yozma yodgorliklarida (Urxun-Enasoy bitiktoshlari, VIII asr) ata va ana terminlari ishlatilganligi qayd etilgan. Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» asarida (1072–1074) ham bu terminlarning qadimiy shakllari va ma'nolari batafsil yoritilgan. Shuningdek, "aka" (katta erkak urug') va "ini" (kichik erkak urug') terminlari umumturkiy *aqa va *ini shakllaridan kelib chiqqan.

Qadimiy qatlamga yana bir qator terminlar mansub: "opa" (katta qiz urug', umumturkiy *aba yoki *apa dan), "singil" (kichik qiz urug', umumturkiy *singil dan), "o'g'il" (erkak bola, umumturkiy *o'g'ul dan), "qiz" (ayol bola, umumturkiy *qiz dan), "jiyan" (urug'ning bolasi, umumturkiy *yayin dan), "nevara" (nabiralar, fors tilidan o'zlashgan, lekin juda qadimiy), "buyuk/chol" (keksa erkak, umumturkiy). Bu terminlarning hammasi fonetik jihatdan tarixiy o'zgarishlarga uchragan bo'lsa-da, semantik o'zagi o'zgarmagan — bu qon-qarindoshlik terminlarining mustahkamligini ko'rsatadi.

4.2. Arab va fors ta'siri davri (IX–XVII asrlar)

O'zbek tilida qon-qarindoshlik terminologiyasiga ikkinchi muhim ta'sir IX–XVII asrlar davomida, islom dini va arab-fors madaniyatining O'rta Osiyoga kirib kelishi bilan bog'liq holda yuz berdi. Bu davrda o'zbek tiliga bir qator arabcha va forsha qon-qarindoshlik terminlari kirib keldi. Arabcha «'asl» (asl, nasl), «nasab» (nasl-nasab), «qarindosh» (fors-arabiy «xesh» so'zidan), «avlod» (arabcha «awlad» — bolalar) kabi so'zlar o'zbek leksikasida mustahkamlandi.

Forscha ta'sir jihatidan «nabiralar» ma'nosidagi «navoda» (forscha «nave» dan), «tag'a» (tog'a termini bilan bog'liq), «xola» (onaning singlisi, arabcha «xala» dan) kabi terminlar kirib keldi. Ayniqsa «xola» termini o'ziga xos holat yaratdi: umumturkiy tizimda onaning singlisi va otaning singlisi uchun alohida terminlar bo'lmagan, arab-fors ta'siri ularga yangi nomlanish berdi. Bu leksik boyishning namunasidir.

Shu davrdayoq o'zbek tiliga «ammama» (amaki), «xola» va «tog'a» kabi tizim paydo bo'la boshladi — lekin bu terminlar umumturkiy tizim bilan ziddiyatga kirmay, aksincha, o'zbek qon-qarindoshlik leksikasini boyitdi. Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u Bilig» asarida (1069) ota, ona, o'g'il, qiz, aka, ini terminlari bilan birga forsiy-arabiy qatlam elementlari ham ishlatilgan, bu esa o'sha davrda o'zbek leksikasida ikki qatlamning mushtarak mavjudligini ko'rsatadi.

4.3. Sovet davri va uning transformatsion ta'siri (1920–1991)

Sovet davrida o'zbek tilida qon-qarindoshlik terminologiyasiga ikki xil qarama-qarshi ta'sir ko'rsatildi. Bir tomondan, rus tiliga ruslashtirish siyosati orqali bir qator qon-qarindoshlik terminlarining o'zbek variantlari rus ekvivalentlari bilan raqobatga kirishdi. Masalan, «brat» (aka yoki uka o'rnida), «sestra» (opa yoki singil o'rnida), «mama» va «papa» kabi rus so'zlari shaharlarda keng tarqaldi. Bu hodisa, ayniqsa, rus tilidagi maktablarda o'qigan va rus muloqot muhitida bo'lgan o'zbeklar oilasida yaqqol kuzatildi.

Ikkinchi tomondan, sovet davri kollektivizatsiya siyosati va katta oilaning iqtisodiy jihatdan mustaqillashishi natijasida katta oila tuzilmasi kuchsizlandi. Katta oilaga xos bo'lgan nozik qon-qarindoshlik terminlari (masalan, «emikdosh» — birgalikda emizilgan, «qon-qardosh» — qon birodar) kamroq qo'llanila boshladi. Yangi shaharlashgan aholi orasida qon-qarindoshlik terminlarining faqat yadro oila doirasidagi qismi faol qo'llanishda qoldi.

Sovet davri tilshunosligida qon-qarindoshlik terminlari ko'pincha «feodal» yoki «patriarxal» munosabatlarning aksikosi sifatida salbiy talqin qilindi. Bu holat, ayniqsa, 1920–1950 yillarda bir qator terminlarning adabiy til lug'atidan siqib chiqarilishiga zamin hozirladi. Biroq xalq tilidagi og'zaki an'ana bu terminlarni saqlab qoldi va ular hatto sovet davri badiiy adabiyoti orqali ham tirik qoldi (Hamid Olimjon, Oybek, Abdulla Qahhor asarlari).

4.4. Mustaqillik davri va zamonaviy tendensiyalar (1991–hozir)

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng qon-qarindoshlik terminologiyasida milliy urf-odatlariga qaytish tendensiyasi kuchaydi. Ayniqsa 1990-yillarning o'rtalaridan boshlab an'anaviy oilaviy qadriyatlarga e'tiborning ortishi bilan

birga, eski terminlar jonlanib, yangi avlodning lug'atiga qaytib kira boshladi. Masalan, «og'a-ini» (aka-uka ma'nosida umumlashtiruvchi so'z) va «opa-singil» terminlari qo'llanishi oshdi; «nabiralar», «buyuk ota», «buyuk ona» kabi shakllar rasmiy matnlarda ham keng qo'llanila boshladi.

Biroq shu bilan bir vaqtda, globallashtiruv va raqamli kommunikatsiya ta'sirida yangi transformatsiya jarayonlari ham yuzaga keldi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, 18–35 yoshli avlodda ba'zi qon-qarindoshlik terminlari siyqalashib bormoqda. Quyidagi jadvalda asosiy terminlarning tarixiy davri, zamonaviy holati va yosh guruhlar bo'yicha faol qo'llanish ko'rsatkichlari aks ettirilgan:

Termin	Tarixiy davr	Zamonaviy holat	18–35 yosh (%)	55+ yosh (%)
Ota / Ota-xo'jayin	O'ta qadimiy	Barqaror	98%	98%
Ona / Onajon / Oyijon	O'ta qadimiy	Kengaygan	97%	99%
Aka / Og'a / Oga-ini	Qadimiy	Toraygan	89%	97%
Amaki / Tog'a	Qadimiy (farqlangan)	Toraymoqda	63%	95%
Yanga / Kelinchak	Qadimiy	Toraymoqda	68%	93%
Quda / Qudagay	O'rta asr	Siyqalashgan	51%	89%
Baldiz / Qayni	Qadimiy	Arxaiklashgan	38%	82%

1-jadval. O'zbek tilida qon-qarindoshlik terminlarining tarixiy davri, zamonaviy holati va yosh guruhlar bo'yicha to'g'ri qo'llanish ko'rsatkichlari (%)

Jadval ma'lumotlari aniq tendensiyalarni ko'rsatmoqda. "Ota" va "ona" terminlari barcha yosh guruhlarida deyarli 100% barqarorlikni saqlamoqda — bu

ularning til asosiy fondidagi o'rnini tasdiqlaydi. Aksincha, "baldiz" (xotinning singlisi) va "qayni" (erning ukasi) kabi nikoh-qarindoshlik doirasiga yaqin terminlar 18–35 yosh guruhida jiddiy darajada siyqalashgan (38%). Buning asosiy sababi — yadro oilaga o'tish va katta oila munosabatlarining kamayishidir. "Amaki" va "tog'a" farqlanishi esa 18–35 yoshdagilarda 63% ko'rsatkichni berdi — bu esa o'zbek qarindoshlik tizimining nozik differentsiatsiyasi hali saqlanayotganini, ammo kuchsizlanib borayotganini ko'rsatadi.

4.5. Raqamli muhit va zamonaviy nominatsiya modellari

O'zbek tilida qon-qarindoshlik terminlarining zamonaviy transformatsiyasida raqamli kommunikatsiya muhitining o'rnini ham e'tiborga molik. Ijtimoiy tarmoqlar, messenjlilar va bloger matnlari tahlili shuni ko'rsatdiki, yosh avlod muloqotida bir qator o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Birinchidan, affektiv shakllarning kuchayishi: "onajon", "oyijon", "dada", "dadajon" kabi variantlar rasmiy matnlarda ham keng tarqalmoqda. "Ona" so'zining an'anaviy varianti o'rnida hozir ko'pchilik «oyijon» yoki «onajon» shaklini afzal ko'rmoqda — bu affektivizatsiya tendensiyasining yaqqol namunasidir.

Ikkinchidan, inglizcha "mom", "dad", "bro" kabi so'zlarning o'zbek yoshlari matnlarida paydo bo'lishi qayd etilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlardagi 1 800 postni tahlil qilish natijasida "bro" so'zi "aka" ma'nosida postlarning 22 foizida uchragani aniqlandi — bu o'zbek tilida ham tillararo kontaktning yangi bosqichini ko'rsatadi. Biroq bu ko'rsatkich rus tilidagidan (34%) sezilarli darajada past bo'lib, o'zbek qon-qarindoshlik terminologiyasining xorijiy bosimga nisbatan ancha barqaror ekanligini ko'rsatadi.

Uchinchidan, yangi oila modellari bilan bog'liq terminologik ehtiyoj vujudga kelmoqda. Ajralishlar va qayta turmush qurishlarning ko'payishi bilan "o'gay ota", "o'gay ona", "o'gay aka", "asrab olingan" kabi birikmalar qo'llanishi oshmoqda. Shuningdek, qonuniy asoslar shakllanishi bilan "vasiy" va "homiy" tushunchalari ham qon-qarindoshlik semantikasi doirasiga yaqinlashmoqda.

4.6. Dialektal xususiyatlar va hududiy farqlar

O'zbek tilida qon-qarindoshlik terminlarining zamonaviy holati hududiy jihatdan ham sezilarli tafovutlarni namoyon qiladi. Farg'ona vodiysi shevalarida an'anaviy qon-qarindoshlik terminlari eng to'liq saqlanib, «emikdosh», «qon-qardosh»,

«og'a-ini» kabi shakllar hali jonli qo'llanishda. Toshkent va Samarqand shaharlarida esa nisbatan soddalashtirish tendensiyasi kuchli, nikoh-qarindoshlik terminlarining siyqalanishi tezroq kuzatilmoqda. Qoraqalpog'iston va Xorazm viloyatlarida turk va qozoq tillari bilan kontakt ta'sirida ba'zi fonetik variatsiyalar qayd etilmoqda.

So'roqnoma natijalarida shahar va qishloq aholisi o'rtasidagi farq ham yaqqol ko'rindi: qishloq respondentlari barcha yosh guruhlarida terminlarni to'g'ri farqlash ko'rsatkichi bo'yicha shaharliklardan o'rtacha 12–18 foiz yuqori natija ko'rsatdi. Bu holat qishloq muhitida katta oila tuzilmasining hali jonliroq ekanligi va kundalik muloqotda nozik qarindoshlik terminlariga ehtiyojning yuqoriligidir.

5. XULOSA VA TAVSIYALAR

O'tkazilgan tadqiqot o'zbek tilida qon-qarindoshlik terminlarining tarixiy va zamonaviy taraqqiyotiga oid bir qator muhim xulosalarni shakllantirish imkonini berdi.

Birinchidan, o'zbek tilida qon-qarindoshlik terminlarining qadimiy umumturkiy qatlami hozirgi kungacha semantik jihatdan eng barqaror qatlam bo'lib qolmoqda. "Ota", "ona", "aka", "opa", "singil", "o'g'il", "qiz" kabi terminlar uch ming yildan ortiq tarixga ega bo'lib, zamonaviy o'zbek tilida ham to'liq faolligini saqlab kelmoqda. Bu holat turkiy tillarning qon-qarindoshlik leksikasidagi konservativlik xususiyatini yaqqol ifodalaydi.

Ikkinchidan, arab-fors ta'siri davri o'zbek qon-qarindoshlik leksikasini boyitgan, biroq mavjud tizimni siqib chiqarmagan. Aksincha, «xola», «tog'a», «amaki» kabi o'zlashmalar umumturkiy tizim bilan uyg'unlashib, differensiatsiyani kuchaytirgan va o'zbek tilining qon-qarindoshlik tizimini yanada nozik va aniq qilgan. Bu leksik boyish jarayonining muvaffaqiyatli natijasidir.

Uchinchidan, sovet davri transformatsiyasi ham leksik, ham semantik yo'nalishlarda ta'sir ko'rsatdi: bir qator nozik terminlar siyqalandi, rus qon-qarindoshlik shakllari raqobatchi sifatida paydo bo'ldi, katta oila tuzilmasi bilan bog'liq terminologiya kamaydi. Biroq mustaqillik yillarida an'anaviy qadriyatlarga qaytish tendensiyasi bu yo'qotishlarning bir qismini qoplatdi.

To'rtinchidan, zamonaviy transformatsiyada ikki asosiy tendensiya kuzatilmoqda: (a) yadro oila doirasidagi terminlar barqarorligini saqlamoqda, katta

oilaga xos terminlar esa siyqalashmoqda; (b) raqamli kommunikatsiya va globallashuv ta'sirida affektivizatsiya va norasmiy variantlar kuchaymoqda. Bu tendensiyalar hali jiddiy xavf darajasiga yetmagan bo'lsa-da, kuzatish va tartibga solishni talab etadi.

Tavsiyalar sifatida quyidagilar ilgari suriladi: (1) maktab ta'limida o'zbek qon-qarindoshlik terminologiyasini alohida o'quv mavzusi sifatida kiritish va yosh avlodga milliy terminologiya tizimini o'rgatish; (2) O'zbek milliy matn korpusida qon-qarindoshlik terminlarini maxsus monitoring tizimi orqali kuzatib borish; (3) dialektal xususiyatlarni saqlab qolish maqsadida mintaqaviy ekspeditsiyalar va etnografik yozuv dasturlarini amalga oshirish; (4) an'anaviy qon-qarindoshlik terminologiyasini ommalashtirish maqsadida madaniy-ma'rifiy loyihalar ishlab chiqish zarurligi ta'kidlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduraxmonov, G'., Rustamov, A. (1982). Qadimgi o'zbek tili. Toshkent: O'qituvchi. 254 b.
2. Azizov, O. (1994). O'zbek tilida qarindoshlik munosabatlarini ifodalovchi leksik birliklar: nomzodlik dissertatsiyasi. Toshkent: O'zFA. 178 b.
3. Devonu lug'otit turk (1072–1074). Mahmud Koshg'ariy. (Tarjimon: S. Mutallibov). Toshkent: Fan, 1960–1963. 3 jildli nashr.
4. Ismoilov, X. (2003). O'zbek xalqining an'anaviy oilaviy munosabatlari: etnografik tadqiqot. Toshkent: Sharq. 210 b.
5. Qutadg'u Bilig (1069). Yusuf Xos Hojib. (Tarjimon: Q. Karimov). Toshkent: Fan, 1971. 560 b.
6. Rahmatullayev, Sh. (1978). O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: O'qituvchi. 408 b.
7. Rahmatullayev, Sh. (2006). O'zbek tilining qisqacha etimologik lug'ati. Toshkent: Universitet. 344 b.
8. Radlov, V. V. (1893–1911). Opyt slovary tyurkskikh narechiy: v 4-kh tomakh. Sankt-Peterburg: Imperatorskaya Akademiya Nauk.
9. Shodiyeva, N. (2020). Psixolingvistik nuqtai nazardan ota-ona kontseptining kognitiv tahlili. Filologiya masalalari, 2, 78–92.

10. Xolmatova, G'. (2019). Ijtimoiy-pragmatik me'yorlar va murojaatlik terminlari. Til va adabiyot ta'limi, 4, 12–24.
11. O'zbek milliy matn korpusi (2023). Statistik tahlil: 1990–2023 yillar dinamikasi. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Til va adabiyot instituti.
12. Nasilov, D. M. (1989). Problemy tyurkskoy aspectologii. Leningrad: Nauka. 208 s.
13. Wierzbicka, A. (1997). Understanding Cultures through Their Key Words. Oxford: Oxford University Press. 328 p.